

بررسی هویت ملی - اسلامی ایرانیان در آفرینش کتیبه‌های ایلخانی مقبره پیربکران*

نغمه بهبودی

مربی دانشگاه زابل

دکتر اکبر کیانی

استادیار گروه جغرافیای دانشگاه زابل

چکیده

بسیاری از محققان علوم مرتبط با آثار تاریخی و باستانی، کتیبه‌ها را به عنوان سند و مدرک معتبری به شمار می‌آورند که می‌توانند کمک قابل توجهی برای کشف و بررسی اوضاع تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، هنری و به تبع آن‌ها، شناخت هویت ملی جوامع نمایند و در حل ابهامات گذشته جوامع بشری قابل استناد باشند. کتیبه‌ها، به تاریخ و فرهنگ جوامع بشری هویت ماندگار و پایدار می‌بخشند. مقاله حاضر قصد دارد با بررسی و خواندن کتیبه‌های تزینی کوفی و ثلث، در بنای آرامگاهی پیربکران، زمینه دستیابی به شناخت جامع‌تری نسبت به هویت ملی - اسلامی ایرانیان در دوره ایلخانیان فراهم نماید. روش تحقیق توصیفی - تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، اسنادی و بررسی‌های میدانی از کتیبه‌های مقبره پیربکران در ۳۰ کیلومتری جنوب غربی شهر اصفهان است، ضمن معرفی مختصر بنا، پیشینه ساخت و موقعیت کتیبه‌های مقبره پیربکران در نقشه معماری آن مشخص شده، سپس در ادامه با استفاده از ابزار تصویربرداری (از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۹)، نمونه‌هایی از آثار کتیبه‌ای ثبت و قرائت شده‌اند. یافته‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد «کتیبه‌های مقبره پیربکران»، حاوی مفاهیم و مضامین

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۳/۲۸ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۱/۳/۲

نشانی پست الکترونیک نویسنده: Behboodi_n@yahoo.com

Kianiakbar@gmail.com

بسیار با ارزش هستند که به عنوان میراث و سند فرهنگی معتبر برای پایداری و تقویت هویت ایرانی - اسلامی می‌بایست، بیشتر مورد توجه قرار گیرند.

واژگان کلیدی

هویت ملی، میراث فرهنگی، کتیبه‌های کوفی و ثلث، ایلخانیان، مقبره پیربرکان.

۱- مقدمه و طرح مسأله

یکی از نشانه‌های بسیار با ارزش و ماندگار برای اثبات هویت ملی - اسلامی ایرانیان، کتیبه‌های به کار رفته در تزیینات ابنیه‌های مذهبی دوره اسلامی است. کتیبه‌ها، اسناد و مدارک مطمئن و شواهدی مستقیم و بی‌واسطه هستند که می‌توانند مطالب فراوانی از وضعیت و شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و هنری در هر دوره تاریخی در اختیار ما قرار دهند.

در واقع کتیبه‌ها، نقش اساسی در آشکار کردن هویت بنا، تاریخ ساخت، روش اداره، حامی و پشتیبان بنا را دارند و ارائه دهنده آگاهی‌هایی هستند که شناخت تاریخی ما را نسبت به سطوح اداری، اقتصادی، مذهبی و سیاسی اصلاح می‌کند و همواره به عنوان گنجینه فرهنگی و ملی و نه یک ابزار صرف ارتباطی، با یک حقیقت زیبایی‌شناسی همراه با فرهنگ معرفی می‌شود (ناظمی، ۱۳۸۸: ۸۲).

در ارتباط با تاریخچه کتیبه‌ها در ایران بر اساس مدارک موجود، کتیبه‌نویسی در دوره پیش از اسلام بسیار مرسوم و معمول بود و تا دوره اسلامی ادامه یافت (جمعی از پژوهشگران، ۱۳۸۵: ۱۷۶)، به نحوی که با ورود اسلام و پذیرش این آیین به وسیله ایرانیان، کتیبه‌نویسی بر روی آثار فرهنگی از جایگاه بسیار بالایی برخوردار گردید که یکی از نمدهای آن، در قالب کتیبه‌های خطوط کوفی و ثلث، به عنوان یک سند مهم تاریخی و نشانه‌ای از هویت ملی و میراث فرهنگی ایرانیان، حایز اهمیت می‌باشد. خط کوفی و ثلث یکی از بهترین نمونه خطوط اسلامی است، که به دلیل قواعد نگارش، وسیله‌ی برای هنرنمایی کتیبه - نویسان قرون مختلف دوره اسلامی ایران قرار گرفت و متأثر از جهان‌بینی و

انگیزه‌های دینی، در القای مفاهیم مذهبی همچون، آیات قرآن، احادیث، کلمات، اقوال و اشعار بزرگان دین به خوبی نقش خود را ایفا نموده است.

نمونه مورد پژوهش، در این مقاله، بررسی و خواندن کتیبه‌های کوفی و ثلث بنای مقبره پیربکران در استان اصفهان، مربوط به قرن هشتم هجری قمری است که مقارن با یکی از پرفراز و نشیب‌ترین دوره‌های تاریخی ایران، در دوره ایلخانیان شکل گرفته است. بر این اساس، هدف مقاله حاضر آن است تا با بررسی و خواندن کتیبه‌های تزینی کوفی و ثلث، در بنای آرامگاهی پیربکران، شناخت جامع تری نسبت به هویت ملی-اسلامی ایرانیان در دوره ایلخانیان حاصل گردد، تا بتوانیم از این طریق وضعیت فرهنگی، هنری و مذهبی این دوره را بازشناسایی نماییم و تفکرات مذهبی در انتخاب مضامین کتیبه‌ها، همراه با ترجمه نمونه‌ها از موارد مورد ملاحظه در این تحقیق می‌باشد.

۲- سؤال تحقیق

از آنجای که تلاش علمی و جامعی پیرامون شناخت موضوع به ویژه در ابعاد کتیبه‌های کوفی و ثلث دوره ایلخانیان در بنای مذکور انجام نشده است، بنابراین سوال تحقیق به صورت زیر مطرح می‌گردد:

▪ وضعیت کتیبه‌های کوفی و ثلث در دوره ایلخانیان و چگونگی استفاده از آن‌ها، در تزینات بناهای این دوره، به ویژه در مقبره پیربکران چگونه بوده است؟

▪ تفکرات مذهبی و زمینه‌های فرهنگی و هنری در قرن هشتم هجری قمری چه تأثیری بر آفرینش و انتخاب مضامین کتیبه‌های تزینی ابنیه‌های مذهبی داشته است؟

۳- روش تحقیق

با توجه به هدف و سؤال، روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای، اسنادی و بررسی‌های میدانی از کتیبه‌های مقبره پیربکران

انجام شده است، در این مقاله، بعد از مروری بر پژوهش‌های انجام یافته در زمینه این بنا و کتیبه‌های کوفی و ثلث، پیشینه ساخت و موقعیت کتیبه‌های مقبره پیربکران در نقشه معماری این بنا مشخص شده است و سپس، در ادامه با استفاده از ابزار تصویربرداری جهت ثبت و خواندن آثار استفاده گردیده است. بعد از خواندن کتیبه‌ها، به روش تحلیلی - کتیبه‌های این دوره، جهت مشخص نمودن وضعیت هویت ملی - اسلامی ایرانیان در دوره ایلخانیان، موارد با ذکر دلایل و نشانه‌های موجود ارائه شده است.

۴- چارچوب نظری

۴-۱- سوابق تحقیق

بسیاری از محققان و نظریه‌پردازان علوم مرتبط با آثار تاریخی و باستانی، کتیبه‌ها را به عنوان یکی از مدارک و شواهد عینی و علمی بشر به شمار می‌آورند. کتیبه‌ها به عنوان سند و مدرک معتبر تاریخی - باستانی، می‌توانند کمک قابل توجهی برای کشف و بررسی اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، هنری و به تبع آن‌ها، شناخت هویت ملی جوامع نمایند و در حل ابهامات گذشته جوامع بشری قابل استناد باشند. کتیبه‌ها، به تاریخ و فرهنگ جوامع بشری هویت ماندگار و پایدار می‌بخشند، به طوری که نظریه‌پردازان علوم مرتبط نیز بر این مهم تأکید و اذعان می‌نمایند.

تیموری در سال ۱۳۸۸، کتیبه‌نویسی را از مهمترین رسانه‌های مکتوب معرفی نموده است که در فرهنگ اصیل اسلامی - ایرانی و در جغرافیای جهان اسلام و ایران به یک هنر فاخر تبدیل شده است و یکی از سرمایه‌های فرهنگی کشور ما به شمار می‌آید (تیموری، ۱۳۸۸: ۴). الهیاری و عابدین پور در سال ۱۳۸۹ زمینه‌های علل تحول خوشنویسی و پیوند آن با هویت ایرانی در دوره صفوی را ابداع و تکامل خطوط در فاصله قرن ۸ و ۹ هجری قمری و پیوند آن با شاخصه‌های فرهنگی ایرانی و اسلامی می‌دانستند (الهیاری و عابدین پور، ۱۳۸۹: ۴۳). در ارتباط با بررسی کتیبه‌های کوفی و ثلث موجود در آثار باستانی ایران، تحقیقات

گسترده‌ای انجام شده است، منتهی به سبب توزیع جغرافیایی و تنوع آثار، هنوز فرآیند ثبت و ضبط علمی کتیبه‌ها به طور جامع انجام نشده است، به طوری که سوابق تحقیق تا حدودی بیانگر این وضعیت می‌باشند. مداحی در سال ۱۳۸۶ با نگاهی بر خط کوفی، تلاش نموده است که این وضعیت را به طور کلی در ایران نشان دهد (مداحی، ۱۳۸۶: ۸۶). شایسته‌فر و آزاد نیز با بررسی کتیبه‌های ابنیه دوران آل بویه با تأکید بر مضامین مذهبی، به اهمیت آثار مکتوب خطی در آشکار نمودن مضامین دینی پرداختند (شایسته‌فر و آزاد، ۱۳۸۳: ۴۳). تنهایی در سال ۱۳۸۷ به بررسی تزئینات کتیبه‌های بقعه شاه نعمت‌الله ولی، در ماهان کرمان پرداخت (تنهایی، ۱۳۸۷: ۵۳).

به سبب ویژگی‌های ارزشمند تاریخی، ایرانی - اسلامی مقبره پیربکران، و نشانه‌ای از هویت ملی و میراث فرهنگی کشور، محققان تلاش نموده‌اند از جنبه‌های مختلف همچون معماری، تزئینات و سایر موارد، این بنای مهم دوره ایلخانی را مورد مطالعه و بررسی قرار دهند. چنانکه طهانی در سال ۱۳۸۰ در پژوهشی تزئینات گچبری مقبره پیربکران و جایگاه آن در هنر گچبری دوره ایلخانی را مورد بررسی قرار داد و نشان می‌دهد که دوره ایلخانی، از لحاظ هنر گچبری جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص داده است و این دوره یکی از مهمترین ادوار هنر گچبری ایران می‌باشد (طهانی، ۱۳۸۰: ۲). فراست در سال ۱۳۸۵ به همنواختی کتیبه و نقوش هندسی در بناهای اصفهان پرداخت و با بیان اینکه وجود کتیبه‌ها در معماری اسلامی، از خصایص بارز و مهم هر بنایی است و کتیبه‌ها، به دلیل مضامین معنوی نهفته در آن‌ها پیام‌های معنوی و روحانی ارزشمند و قدرتمندی را نشان می‌دهند (فراست، ۱۳۸۵: ۲۵). حمزوی در سال ۱۳۸۷ با مرمت بخشی از تزئینات گچبری سردر ورودی بقعه پیربکران به مستندسازی ترسیمی نقوش پرداخت و نشان داد که در دوره ایلخانی کتیبه‌نویسی به شیوه گچبری یکی از خصوصیات بارز معماری است که در سطوح داخلی بنا به میزان گسترده‌ای مورد استفاده قرار می‌گرفت و پر بودن و شلوغی تزئینات در کتیبه‌ها ویژگی گچبری این دوران می‌باشد (حمزوی، ۱۳۸۷: ۲۵).

در زمینه جذب گردشگران به منطقه پیربکران و ارائه آثار هویت تاریخی، ملی و اسلامی فعالیت‌های علمی انجام شده است که برای مثال قاضی میرسید و صفری در سال ۱۳۸۹ در زمینه برنامه‌ریزی راهبردی توسعه فعالیت‌های گردشگری منطقه پیربکران تحقیقاتی به انجام رساندند (قاضی میرسید و صفری، ۱۳۸۹: ۸۱). همانطور که در تحقیقات بالا نشان می‌دهد، در خصوص ویژگی‌های معماری و تزیینات وابسته به معماری مقبره پیربکران با روش‌های مختلف علمی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است که نشان دهنده اهمیت و جایگاه ویژه این اثر برای محققین رشته‌های مختلف علوم است. در این مقاله با تعمق بیشتر به ابعاد و وضعیت کتیبه‌های کوفی و ثلث موجود در این بنا، درچه‌های جدیدی از دانسته‌ها در ارتباط با هویت ملی - اسلامی ایرانیان پرداخته می‌شود.

۲-۴- کتیبه‌های تاریخی، سند هویتی ماندگار

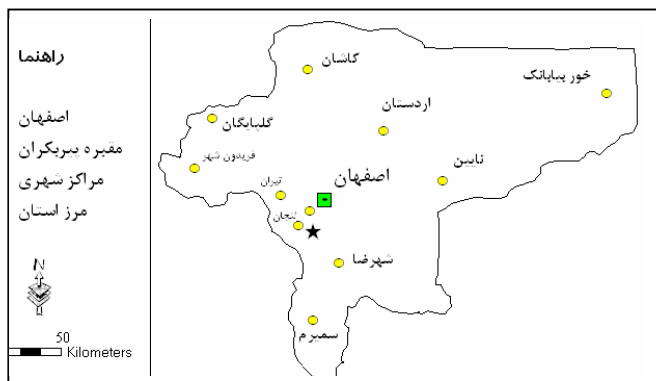
هویت ایرانی به مثابه چیستی و کیستی جامعه ایران، محصول قدمت چند هزار ساله این ملت کهن و برآیند گروه‌های قومی است، که هویت ملی و فرهنگی آن را شکل بخشیده‌اند و هر یک به سهم خود بر آن افزوده‌اند و در نهایت در این هویت کلان فرهنگی مستحیل و خود بخشی از آن شده‌اند (مجموعه گفتارها، ۱۳۸۳: ۲۱). از سوی دیگر، پیوند ژرف فرهنگ ایرانی با دین معظم اسلام، این هویت را جاندار، زنده و پویا کرده است. این پیوند مبارک به توکد خجسته ادبیات، هنر و آیین‌های شگرف و ژرفی انجامید که بار دیگر تأثیر فرهنگ ایرانی - اسلامی را به یاری هنر، اندیشه و اخلاق ستوده‌اش بر جهان دو چندان نمود. تأثیری که می‌توان آن را از نگاره‌های هنر ایرانی و انواع هنرهای سستی آن دنبال کرد (طه هاشمی، ۱۳۸۶: ۶). بدین ترتیب، با شناسایی میراث فرهنگی ارزشمند، زمینه شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی بشر، میسر می‌گردد (رحمتی ایرج، ۱۳۸۵: ۱۸).

در فرهنگ اسلامی - ایرانی روند مطالعه کتیبه‌ها حاکی از آن است که اصالت آن‌ها همواره حفظ شده و این امر ناشی از حضور یک نظام هندسی مقدس و با پشتوانه است (تیموری، ۱۳۸۹: ۸۶)، به نحوی که هنرمندان این رشته با بهره‌گیری از انواع نقوش و طرح‌های گیاهی، هندسی و خطاطی بر روی انواع

مصالح ساختمانی و همراه با مضامین معنوی کتیبه‌ها، پیام‌های معنوی و روحانی ارزشمند و قدرتمندی را نشان می‌داده‌اند، که نه تنها در روح و اندیشه بیننده رسوخ می‌کند، بلکه در کنار یکدیگر ترکیب‌های بی‌نظیر را پدید می‌آورند (فراست، ۱۳۸۵: ۲۵). از اینرو کتیبه‌های تاریخی بطور عام و کتیبه‌های خطوط اسلامی (کوفی و ثلث در تحقیق حاضر) به طور اخص، به عنوان سند معتبر و میراث فرهنگی ماندگار، جایگاه ویژه‌ای برای دانشمندان و محققان علوم تاریخی و مرتبط دارند، بدیهی است که به عنوان بخشی از میراث فرهنگی، از سرمایه‌های ملی با ارزش ایران- اسلامی محسوب می‌گردند.

۳-۴- ویژگی‌های معماری و تزیینات کتیبه‌های ایلخانی مقبره پیربکران

آرامگاه محمد بن بکران مشهور به پیربکران از عرفا و رجال مشهور و از مدرسین و زاهدان معروف عصر ایلخانیان است که در نیمه دوم قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری قمری می‌زیسته^۱ است (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۴۴). این بنا، اکنون در روستای پیر بکران در ۳۰ کیلومتری جنوب غربی شهر اصفهان و از بخش‌های شهرستان لنجان، در دشتی با آب و هوای معتدل و خشک قرار دارد. (افشار سیستانی، ۱۳۷۸: ۱۵۳ و ولفرد بلانت، ۱۳۸۴: ۳۷) آثار تاریخی روستای پیربکران عبارتند از: چناری کهنسال، قبرستان قدیمی یهودیان به نام «استرخاتون»^۲ و مقبره پیربکران که نام روستا از آن گرفته شده است (مصطفوی کاشانی، ۱۳۸۳: ۱۳۵۸). شکل (۱) موقعیت مقبره پیربکران را نشان می‌دهد.

شکل (۱) موقعیت مقبره پیربکران نسبت به شهر اصفهان (ترسیم: نگارندگان، ۱۳۸۹)

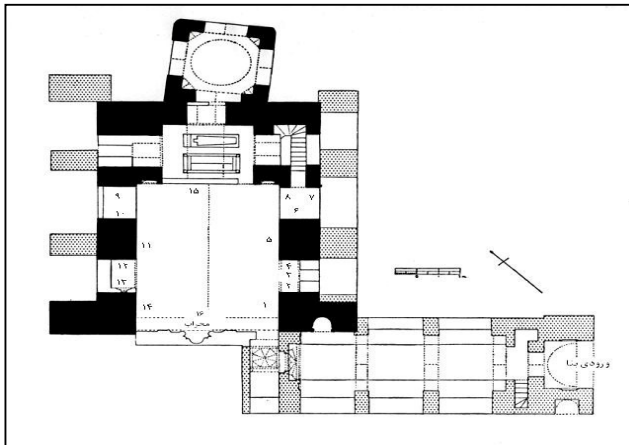
به طور کلی بنای مقبره پیربکران از بخش‌های مختلف تشکیل شده است، که شامل موارد زیر می‌گردد:

۱- اتاق چهارگوش گنبددار «چله خانه»، که مقطع آن مربع شکل است و گنبد بیضی شکل آن با طرح آجر چینی به شکل دایره‌های هم مرکز می‌باشد. این اتاق ظاهراً محل تدریس شیخ بوده است (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۴۶ و مهندسی زیرساخت‌ها، ۱۳۸۸: ۳۱).

۲- آرامگاه و مدفن پیربکران و متصل به اتاق چهارگوش گنبددار، به وسیله در بسیار کوتاهی به آن وصل شده است، و دو سنگ قبر در آن دیده می‌شود. یکی مزار محمدبن بکران و دیگری به روایت اهل محل، معمار مقبره پیربکران است (طباطبایی، ۱۳۷۹: ۴۶).

۳- صحن مقبره، روبروی آرامگاه و مدفن پیر، که دارای سقف بلندی است و در اطراف آن چهار ایوانچه در دو سمت شرق و غرب خود دارد. دیوارهای چهار طرف و پوشش طاق ایوان‌ها با کتیبه‌های کوفی و ثلث و شاخ، برگ، گل و بوته گچبری شده است.

۴- راهروی ورودی مقبره که از کوچه مجاور به صحن مقبره منتهی می‌شود و درست عمود بر محور بنا است (حمزوی، ۱۳۸۷: ۴). شکل (۲) پلان مقبره مذکور را نشان می‌دهد.

شکل (۲) پلان مقبره پیر بکران و شماره گذاری‌ها^۳ موقعیت کتیبه‌های مورد مطالعه در پژوهش (با تطبیق از سایت اینترنت ARCHNET و حمزوی، ۱۳۸۷: ۶ و بازدید نگارندگان، ۱۳۸۴، ۱۳۸۷ و ۱۳۸۹).

از نظر ویژگی‌های بارز تزیینات معماری ایلخانی باید اذعان نمود که به علت قابلیت‌های ویژه گچ از قبیل سرعت کار بالا و ارزانی آن نسبت به سایر تزیینات، باعث رواج آن در این دوره گردیده است، به طوری که در سطوح داخلی بناها به مانند بنای مذکور به میزان گسترده‌ای برای تزیینات کتیبه‌های کوفی و ثلث مورد استفاده قرار گرفته است. برجسته کاری با گچ که اغلب در چندین ورقه ساخته شده و اشکال و طرح‌ها عمیقاً از زیر تراشیده شده‌اند و پر بودن و شلوغی تزیینات تبدیل به ویژگی گچبری این دوران شده است. همچنین، محراب گچبری این بنا نیز از شاهکارهای هنر گچبری و میراث فرهنگی ایران به شمار می‌رود (حمزوی، ۱۳۸۷: ۲۵ و ۳۲).

۵- یافته‌های تحقیق

پس از بررسی‌های میدانی و انجام تصویربرداری از کتیبه‌های کوفی و ثلث به سبب تنوع و گستردگی موضوع، یافته‌های تحقیق به شرح زیر تدوین و ارائه شدند.

۵-۱- نتایج تصویربرداری میدانی از مشخصات کتیبه‌های کوفی و

ثلث مقبره پیر بکران

شکل (۳) و (۴) نمونه‌هایی از وضعیت کتیبه‌های کوفی و ثلث مقبره پیر بکران را در سال ۱۳۸۹ نشان می‌دهد، به سبب تأثیر عوامل فرسایش طبیعی و گاه، عوامل انسانی آثار کتیبه‌های موجود در سطح بنا، نیاز به مراقبت و مرمت بیشتری دارند.

شکل (۳) نمونه‌ای از کتیبه‌های کوفی و ثلث مقبره پیربکران (عکس: نگارندگان، ۱۳۸۹).

شکل (۴) کتیبه ثلث و کوفی محراب مقبره پیربکران (عکس: نگارندگان، ۱۳۸۹).

۵-۲- نتایج میدانی قرائت کتیبه‌های کوفی و ثلث مقبره پیربکران

متن کتیبه‌های کوفی و ثلث خوانده شده در مقبره پیربکران، در جدول (۱) مشخص شده است.

جدول (۱) نمونه قرائت‌های کتیبه‌های کوفی و ثلث مندرج در تزیینات مقبره پیربکران بر اساس بازدید میدانی (نگارندگان، ۱۳۸۴ لغایت ۱۳۸۹)

شماره در شکل ۲	متن قرائت شده	نوع کتیبه	موقعیت	ردیف
	هذه الصفه المباركه الشيخ المشايخ قدوه ارباب المحققين محمد بن بكران قدس الله روح العزيز سنه اثني عشر و سبعمائه	کتیبه ثلث	در ایوان اصلی قسمت جنوبی فضای چله- خانه	۱
	هذه العمارة المباركة الشيخ المشايخ المسلمين محمد بن بكران في سنه ثلث و سبعمائه	کتیبه ثلث	کتیبه سردر صحن بقعه که بر زمینه گل و برگ گجبری شده است	۲
۱	بسم الله الرحمن الرحيم. سبحان الحی الباقي	کتیبه کوفی	بین دو جرز ضلع شرقی بقعه در یک طاق نما	۳
	هذه الصفه المباركة الشيخ المشايخ المسلمين قدوة ارباب المحققين محمد بن بكران قدس الله روح العزيز سنه اثني عشر و سبعمائه	کتیبه ثلث	بین دو جرز ضلع شرقی بقعه بر جانب جنوبی طاق نما	۴
	هذه الروضة المقدسه المباركة الشيخ المشايخ وقدومه ارباب المحققين محی معالم الشریعه معظم معالم الطریقه کاشف اسرار الحقیقه حجه الحق علی الخلق هادی الخلق الی الحق العارف باسرار الربوبیه الواقف بآثار الالهیه محمد بن بکران جعلها الله روضه من ریاض الجنه فی ليله اثنا عشر شهر ربيع الاول سنه ثلث و سبعمائه عمل سراج	کتیبه ثلث	کتیبه سنگ مزار آرامگاه	۵

۶	جانب شرقی سنگ مزار محمد بن بکران	کتیبه ثلث	هذه الروضة المقدسه الشيخ المشايخ المسلمين قدومه ارباب المحققين محيى معالم اشريعه كاشف اسرار الحقيقه واقف بآثار الالوهيه حجه الحق على الخلق محمد بن بكران نورالله قبره فى سنه ثلث و سعمائه
۷	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	بسم الله الرحمن الرحيم هل اتى على الانسان حين
۸	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحى القيوم لا تأخذه سنه ولا نوم له
۹	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	من الدهر لم يكن شيئاً مذكوراً انا خلقنا الا نسان من نطفه
۱۰	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	ما فى السموات و ما فى الارض من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم
۱۱	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	امشاج نبتليه فجعلناه سميعا بصيرا انا هديناه
۱۲	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	و ما خلفهم ولا يحيطون بشئ من علمه الا بما شاء وسع
۱۳	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	السيبل اما شاكرا و اما كفورا انا اعتدنا
۱۴	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	كرسيه السموات و الارض و لا يوده
۱۵	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	حفظهما و
۱۶	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	للكا
۱۷	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	هو العلى
۱۸	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	فرين
۱۹	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	العظيم لا اكره فى الدين قد تبين الرشد
۲۰	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	سلاسل و اغلا لا و سعيها ان الابرار يشربون
۲۱	كتيبه ازاره	كتيبه كوفى	من الغي فمن يكفر بالطاغوت و يؤمن
۲۲	كتيبه ازاره	كتيبه ثلث	من كاس كان مزاجها كافوراً عينا

۲۳	کتیبه ازاره	کتیبه کوفی	بالله فقد استمسک بالعروة الوثقى لا انفصام لها و الله	۱۱
۲۴	کتیبه ازاره	کتیبه ثلث	یشرب بها عبادالله یفجرونها تفجیرا یوفون بالنذر	۱۱
۲۵	کتیبه ازاره	کتیبه کوفی	سمع علیم صدق الله العظیم	۱۲ و ۱۳
۲۶	کتیبه ازاره	کتیبه ثلث	و یخافون کان شره مستطیرا و یطمعون	۱۲ و ۱۳
۲۷	کتیبه ازاره	کتیبه ثلث	الطعام علی حبه مسکینا و یتیما و اسیرا صدق الله عمل محمد شاه نقاش	۱۴
۲۸	طاق ایوان رفیع بقعه	کتیبه کوفی	لا اله الا الله محمد رسول الله	
۲۹	قسمت فوقانی جرزها در بالای ازاره	کتیبه کوفی	اللهم صل علی محمد المصطفی و صل علی علی المرتضی و صل علی فاطمه الزهرا و صل علی خدیجه کبری و صل علی حسن المجتبی و صل علی حسین شهید کربلا و صل علی زین العابدین و صل علی محمد باقر و صل علی جعفر صادق و صل علی موسی الکاظم و صل علی علی موسی الرضا و صل علی محمد التقی و صل علی علی النقی و صل علی حسن العسکری و صل علی محمد مهدی	۵

۵-۳- بحث و تحلیل یافته‌ها

با استناد به نتایج بررسی‌ها و یافته‌های میدانی تحقیق حاضر، کتیبه‌ها و مضامین آن‌ها، انعکاس دهنده وضعیت هنری، مذهبی، فرهنگی و تاریخی دوران ایلخانیان می‌باشند و از دیدگاه‌های مختلف چون گرایش‌های مذهبی، وضعیت عرفان اسلامی و هنر کتیبه‌نگاری، در این برهه زمانی قابل بحث و تحلیل هستند. بررسی ویژگی‌های تزیینات و مضامین کتیبه‌های مقبره پیربکران که از کلمات و عبارات مقدس مذهبی چون آیات مقدس قرآن مجید، به نحوی مطلوب مورد استفاده قرار گرفته‌اند، بیانگر آن است که هدف هنرمندان آفریننده این آثار صرفاً ایجاد زیبایی و تکمیل نمودن فضاها نبوده، بلکه نشان دهنده خلاقیت‌ها و ظهور خلوص معنوی آنان در ایجاد کتیبه‌ها، برای رسیدن به حق و متعالی شدن انسان می‌باشد. به عبارتی با آراستن فضای آرامگاه بر حقیقت وحدت بخش دین مقدس

اسلام تأکید کرده و دل‌های مؤمنان را به عشق وصال به معبود هدایت می‌نمایند. در نتیجه رابطه‌ای نزدیک بین کتیبه‌نگاری دوران ایلخانی و مذهب وجود دارد و نمی‌توان آن را با عوامل تصادفی و یا تاریخی صرف تبیین نمود.

با توجه به موارد بالا و سندیت اثر حاضر و شخصیت محمد بن بکران^۴ که در متون کتیبه‌ها صفاتی چون پیشوای ارباب محققان، شیخ مشایخ مسلمین، پیشوای بزرگ محققین، زنده کننده نشانه‌های دین، بزرگ دارنده معالم طریقت، کاشف اسرار حقیقت، حجت حق بر خلق، راهنمای آفریدگان به سوی حق، آگاه از اسرار ربوبیت، دانا به اسرار الوهیت برای وی متصور شده اند، می‌تواند نشانگر جایگاه خاص عرفاء در میان طبقات مختلف جامعه در این مقطع زمانی باشد.

از جنبه زیبایی‌شناختی و کیفیت هنری کتیبه‌های مقبره، نیز می‌توان استدلال نمود که هنرمندان این دوره، با به کارگیری انواع خطوط و موتیف‌های گیاهی در قالب‌های متنوع گچبری که از تجارب زیبایی‌شناسی ایرانی است، به منظور ارائه طرح‌های مذهبی، نقش آفرینی‌های بسیار بدیع و خلاقانه را عرضه نموده‌اند که به عنوان شناسنامه فرهنگی و هویت ایرانی - اسلامی مطرح می‌باشند. امروزه بسیاری از محققین این اثر معماری را موزه‌ای واقعی از هنر گچبری معرفی نموده‌اند، که نشان دهنده اوج پیشرفت هنر گچبری و کتیبه‌نگاری در قرن هشتم هجری قمری است.

با توجه به موارد بالا، تحلیل موضوع در راستای سؤالات تحقیق مبین این است که کتیبه‌نگاران این عصر، شایسته‌ترین نقش خود را در گسترش فرهنگ اسلامی - ایرانی ایفا نموده‌اند. همچنین، با توجه به تعداد فراوان کتیبه‌های کوفی و ثلث موجود در ابنیه‌های دوره ایلخانی، به ویژه مقبره پیربکران نشانگر آن است که به دلیل قداست و معنویت خاص در آفرینش کتیبه‌ها، نوعی مقبولیت برای ایجاد آن‌ها در جامعه ایرانی - اسلامی ملاحظه می‌گردد، به طوری که کتیبه‌های موجود به عنوان میراث فرهنگی به وضوح هویت ملی - اسلامی ایرانیان را در این برهه زمانی مشخص می‌نمایند. همچنین، در راستای سؤال دیگر تحقیق حاضر می‌توان گفت: تفکرات مذهبی و زمینه‌های فرهنگی و هنری در قرن هشتم هجری قمری،

تأثیرات مطلوبی بر آفرینش و انتخاب مضامین کتیبه‌های تزینی ابنیه‌های مذهبی داشته است، به گونه‌ای که بررسی مضامین موجود (جدول ۱) دلیل این مدعا است.

یافته‌های حاصل از بررسی‌های میدانی و تحلیل وضعیت کتیبه‌های موجود در بنای پیربکران حاکی از آن است که با تعمق بیشتر زمینه‌های موضوعی بیشتری بسط داده می‌شوند، بنابراین با توجه به ابعاد و زمینه‌های موضوعی موجود و نهفته در آثار مذکور و کتیبه‌های خطی موجود در آن، می‌بایست به عنوان سند هویت ملی - اسلامی حفظ و حراست گردد.

۶- نتیجه‌گیری

سرزمین ایران از نخستین زادگاه‌های تمدنی بشری است، وجود اسناد و مدارک معتبر تاریخی و باستانی دلیل سابقه غنی هویت ملی این کشور می‌باشد، شواهد موجود در اقصی نقاط ایران نشانه‌هایی از این وضعیت را مشخص می‌نماید. مطالعه موردی تحقیق حاضر، تنها گوشه‌ای از آثار تاریخی گذشتگان را با غنای عمیق فرهنگی مورد بررسی قرار داده است که تبیینی از بروز و ظهور هویت ملی در آثار ایران می‌باشد.

نمونه مورد مطالعه در این تحقیق، از دیدگاه‌های مختلف چون گرایش‌های مذهبی و هنر کتیبه‌نگاری، در دوره ایلخانی مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تحقیق حاضر، به نحوی انعکاس دهنده خلوص نفس و تجربه معنوی هنرمندان با ذوق ایرانی را به منصف ظهور می‌گذارد، هنرمندانی که توانسته‌اند با روح زیبا پسند خود، هم از حیث نوآوری در خط و خلاقیت در هنر و هم از حیث ارائه زیباترین مضامین و مفاهیم اندیشه‌های اسلامی در دوره ایلخانی، درخشان‌ترین نشانه‌های هویت ایرانی - اسلامی را متجلی نمایند.

یافته‌های تحقیق (تصویربرداری از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۹) و نمونه قرائت‌ها (جدول ۱) در مقبره پیربکران نشان می‌دهد که طی این دوره زمانی، دولت غالب «ایلخانی» با گرایش‌های مذهبی غیر اسلامی، تحت تأثیر هویت ملی - اسلامی ایرانیان چنان دگرگون شدند که خود از مشوقین اصلی هنرمندان مسلمان در

ساخت آثار و کتیبه‌ها در ابنیه‌های ایران گردیدند. به عبارتی، رمز ماندگاری و دلیل بقا و پایداری جامعه ایرانی در این برهه سخت تاریخی، وجود بستر فرهنگی منسجم و ریشه‌دار بودن ملت ایران و هویت ملی - اسلامی آنان دانست.

از آنجا که بنای مقبره پیربکران در طول سده‌های متمادی در معرض فرسایش طبیعی و انسانی قرار گرفته است، بنابراین بخش‌هایی از آثار با ارزش این بنا تخریب شده‌اند و نیاز به بازسازی و مرمت دارند. علاوه بر این، می‌بایست سازمان‌ها و مراکز علمی مرتبط در جهت احیای هویت ایرانی - اسلامی آثار مذکور هر چه بیشتر با برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح اقدام نمایند. در این راستا، پیشنهاد می‌شود با توجه به اعتبار آثار و اسناد کتیبه‌ای «مقبره پیر بکران»، این بنا در فهرست حافظه جهانی سازمان علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) ثبت گردد.

یادداشت‌ها

- ۱- سال وفات پیربکران ۷۰۳ ه. ق. است.
- ۲- در مجاورت مقبره پیربکران گورستانی بنام استرخاتون وجود دارد. الواح سنگی به خط عبری در این مکان کشف شده، برخی محققین معتقدند این قبرستان مربوط به یهودیان است و به نام همسر یزدگرد اول که یهودی بوده، نامگذاری گردیده است.
- ۳- شماره گذاری‌ها با جدول (۱) مقاله حاضر مطابقت دارد.
- ۴- به طور کلی در هیچ یک از تذکره‌ها و شرح رجال و یا در منابع تاریخی نامی از وی به میان نیامده است، اما از عبارات کتیبه آرامگاهش که او را «شیخ المشایخ المسلمین قدوه ارباب المحققین» نامیده روشن است که از جایگاه علمی و اعتبار اجتماعی فراوانی برخوردار بوده است (طباطبایی، ۱۳۷۹، ۴۴).

منابع

۱. افشار سیستانی، ایرج (۱۳۷۸)؛ **شناخت استان اصفهان**، مجموعه‌ای از تاریخ، جغرافیا، آثار باستانی، جاذبه‌های جهانگردی، شهرستان‌ها، آداب و رسوم و اقتصاد منطقه اصفهان، تهران: انتشارات هیرمند.
۲. الهیاری، فریدون و عابدین پور، وحید (۱۳۸۹)؛ «**علل تحول خوشنویسی و پیوند آن با هویت ایرانی در دوره صفوی**»، مجله مطالعات ملی، شماره ۱۱ (۳)، تهران: صفحه ۴۳.

۳. بلانت، ویلفورد (۱۳۸۴)؛ **اصفهان مروارید ایران**، مترجم: محمدعلی موسوی فریدنی، به کوشش محمد احمدی نژاد، چاپ اول، اصفهان: نشر خاک.
۴. تنهایی، انیس (۱۳۸۷)؛ «**تزیینات کتیبه‌ای بقعه شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان**»، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۸، تهران: صص ۵۳-۶۸.
۵. تیموری، کاوه (۱۳۸۸)؛ «**فرهنگ دیرپای هنر خوشنویسی و واژه‌های ماندگار**»، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۰، تهران: صفحه ۴.
۶. تیموری، کاوه (۱۳۸۹)؛ «**هویت فرهنگی و هنر خوشنویسی**»، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۳۹، تهران: صفحه ۸۴.
۷. جمعی از پژوهشگران (۱۳۸۵)؛ **مجموعه مقالات متون و کتیبه‌های دوران اسلامی**، چاپ اول، تهران: پژوهشکده زبان و گویش با همکاری اداره کل امور فرهنگی، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی.
۸. حمزوی، زهرا (۱۳۸۷)؛ **مرمت بخشی از تزیینات گچ‌بری سردر ورودی بقعه پیربکران**؛ استاد راهنما: مسلم میش‌مست، استاد مشاور، یاسر حمزوی، زابل: دانشگاه زابل؛ دانشکده هنر و معماری؛ گروه مرمت آثار تاریخی.
۹. دبیرخانه شورای اجتماعی کشور (۱۳۸۳)؛ **مجموعه گفتارهای همایش علمی «هویت ملی، بررسی نقش اقوام»**، تهران: وزارت کشور.
۱۰. رحمتی ایرج، عباس (۱۳۸۵)؛ «**تأملی به مناسبت روز جهانی موزه و میراث فرهنگی**»، دو ماهنامه مسافران، شماره ۳۴، تهران: صفحه ۱۸.
۱۱. شایسته‌فر، مهناز و آزاد، میترا (۱۳۸۳)؛ «**کتیبه‌های ابنیه دوران آل بویه با تأکید بر مضامین مذهبی**»، دوفصلنامه مطالعات هنر اسلامی، شماره ۱، تهران: صص ۴۳-۶۰.
۱۲. طباطبایی، محبوبه (۱۳۷۹)؛ «**بقعه پیربکران**»، مجله پژوهشنامه تاریخ، فصلنامه تخصصی تاریخ و ایران‌شناسی، پیش‌شماره دوم، اصفهان: اداره کل آموزش و پرورش استان اصفهان، معاونت برنامه‌ریزی و نیروی انسانی: صفحه ۴۳.
۱۳. طهانی، لیلا (۱۳۸۰)؛ **تزیینات گچ‌بری مقبره پیربکران و جایگاه آن در هنر گچ‌بری دوره ایلخانی ایران**، استاد راهنما؛ هاید لاله، استاد مشاور؛ فیروز مهجور، تهران: دانشگاه تهران؛ دانشکده ادبیات و علوم انسانی؛ گروه باستان‌شناسی.
۱۴. فراست، مریم (۱۳۸۵)؛ «**هنرناوختی کتیبه و نقوش هندسی در بناهای اصفهان عصر صفوی**»، مطالعات هنر اسلامی، دوره ۳، شماره ۵، تهران: ۴۴-۷۵.
۱۵. قاضی میرسعید، سیدمجتبی و صفری، مهدی (۱۳۸۹)؛ «**برنامه‌ریزی راهبردی توسعه فعالیت‌های گردشگری منطقه پیربکران**»، دوفصلنامه صفا، شماره ۴۹، تهران: صفحه ۸۱.

۱۶. ماهنامه مهندسی زیرساخت‌ها (۱۳۸۸)؛ «پیربکران، بقعه اسرار آمیز» شماره ۱۰، صفحه ۳۱.
۱۷. مداحی، فریده (۱۳۸۶)؛ «نگاهی بر خط کوفی در ایران»، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۰۴، تهران: صفحه ۸۲.
۱۸. مروتی، زهرا (۱۳۸۸)؛ «میراث فرهنگی ردپای انسان در مسیر تاریخ»، فصلنامه رشد آموزش تاریخ، شماره ۳۷، تهران: ص ۵۹.
۱۹. مصطفوی کاشانی، محمدتقی (۱۳۸۳)؛ مجموعه مقالات در زمینه باستان‌شناسی، گردآوری: مهدی صدری، چاپ اول، تهران: انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۲۰. ناظمی، حمیده (۱۳۸۸)؛ «کتیبه‌ها و کارکرد آن‌ها»، مجله کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۸، تهران: صفحه ۸۲.
۲۱. هاشمی، طه (۱۳۸۶)؛ «مقدمه پژوهشگاه میراث فرهنگی»، فصلنامه فرهنگ مردم، شماره ۲۳، تهران: صفحه ۵.
۲۲. کتابخانه آرکنت (۱۳۸۹)؛ بقعه پیربکران.

۲۳. <http://archnet.org/library/images/one>.

۲۴. image.jsp?location_id=۲۷۲۴&image_id=۱۲۳۷۰۶.

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی